

ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻՔԻ ՄԱՐԶԻ ՎԱՐԴԱՁՈՐ ԳՅՈՒՂԻ ՆՈՐԱՀԱՅՑ ՀՆԱՏԻՊ ՀՄԱՅԻԼԸ (1698 Թ.)

ՍԱԹԵՆԻԿ ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ *

Մերոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարան

Արևմտյան Հայաստանի Մշո գավառից Վարդաձոր գյուղում հանգրվանած Մարգարյանների ընտանիքին է պատկանում նորահայտ հնատիպ Հմայիլը: Չնայած առկա որոշ ձևափոխություններին և վնասվածությանը՝ հնարավոր եղավ պարզել, որ սույն միավորը դասվում է Կոստանդնուպոլսում, Գրիգոր Մարզվանեցու տպարանում 1698 թ. լույս տեսած հմայիլների շարքին: Այս հնատիպ Հմայիլը առանձնանում է հարուստ պատկերագրությամբ և աղոթքների բազմաբովանդակությամբ: Հստակ տարեթիվ ունեցող (1698 թ.) Հմայիլը գրեթե ամբողջովին կրկնօրինակում է 17-րդ դարում Կ. Պոլսում տպագրված հնատիպերի մշակութային առանձնահատկություններն ու դրանց բնորոշ գեղարվեստական հարդարանքը:

Այն դասվում է գալարաձև հմայիլների շարքին (դրանցից գատ, կան նաև գրքաձև, եգալի օրինակներ): Ցավոք, Հմայիլը ամբողջովին վնասված է և բաժանված մանր կտորների, որի հետևանքով բովանդակությունը փոփոխության է ենթարկվել: Այլ միավորների հետ համեմատելով հնարավոր է եղել վերականգնել աղոթքներում և փորագրապատկերներում առկա ետևառաջությունները: Չնայած մասնատվածությանը՝ Հմայիլը բովանդակում է 18 աղոթք: Այն սկսվում է Ներսես Շնորհալու «Հավատով խոստովանիմ» հայտնի ստեղծագործությամբ և ավարտվում «Աղոթք կապանաց և դիվաց»-ով:

Ձեռագիր հմայիլներից ազդված՝ տպագիր Հմայիլը նույնպես ժառանգել է մանրանկարչությանը բնորոշ գեղարվեստական հորինվածքը: Մանրանկարչությունը փոխարինվել է պատկերագրությամբ, սակայն թեմատիկ առումով մնացել է անփոփոխ: Պատկերների առկայությունը ցուցիչ է այն կարևոր համոզման, որ այս կերպ հմայիլները ձեռք են բերում ավելի մեծ հզորություն, և ազդելու կարողությունը կրկնապատկվում է: Հմայիլում առկա նկարագրողումները մեծամասամբ նախորդում են աղոթքներին: Հնատիպում կան 13 փորագրապատկերներ:

* **Սաթենիկ Գրիգորյան** – մշակութաբան, ձեռագրագետ, Մերոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի կրտսեր գիտաշխատող

Сатеник Григорян – культуролог, рукописовед, младший научный сотрудник Матенадарана имени Месропа Маштоца

Satenik Grigoryan - culturologist, calligrapher, junior researcher of Matenadarana after Mesrop Mashtots
Էլ. փոստ՝ saten.2012@mail.ru. ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-4302-9163>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Մտացվել է՝ 17.02.2024

Գրախոսվել է՝ 23.02.2024

Հաստատվել է՝ 27.02.2024

© The Author(s) 2024

Բանալի բառեր – Գեղարքունիքի մարզ, Վարդաձոր գյուղ, Արևմտյան Հայաստան, Մշո գավառ, Ջալիբեկ Մարգարյանի ընտանիք, Հմայիլ, հնատիպ, հիշատակարան տպագրության ժամանակի, փորագրապատկերներ

Միջնադարյան հայ գրավոր մշակույթում առանձնակի տեղ են գրավում թե՛ ձեռագիր և թե՛ տպագիր հուշարձանները: Տպագրության գյուտից հետո, ձեռագրերին զուգահեռ, սկսեցին երևան գալ տպագիր գրքերը, այդ թվում նաև՝ հմայիլները: Ուսումնասիրության խնդրո առարկան ՀՀ Գեղարքունիքի մարզի Վարդաձոր¹ գյուղում պահվող նորահայտ հնատիպ Հմայիլն է: Գյուղը, որը հայտնի է իր հոգևոր ու կոթողային հուշարձաններով, ունի նաև ձեռագրական և տպագրական ժառանգություն՝ բաղկացած ձեռագիր հմայիլներից, հնատիպ ավետարաններից, ժամագրքերից, շարակնոցներից և այլն: Նշված միավորը ևս վերոնշյալ ժառանգության մասն է:

Ըստ Հրաչյա Աճառյանի՝ հմայիլ բառը ծագում է պահլավերեն humay ձևից և նշանակում է «օրհնեալ, օրհնութեամբ լի»²: Այդ կերպ է բացատրում նաև Ստեփան Մալխասյանը՝ բառի ծագումնաբանությունը կապելով պահլավերեն humav-օրհնեալ բառի հետ³: «Աղոթած՝ կախարդական աղոթքներով պատրաստված մի առարկա, որը կրողին պահպանում է այլևայլ փորձանքներից»⁴, այսինքն՝ «Հմայիլն աղոթքների, աղերսների, մաղթանքների ժողովածու է, որն ունի պահպանիչ-բուժիչ նշանակություն»⁵: Դրանց ծագումնաբանությունը շատ հին է. առաջին օրինակները երևան են եկել դեռևս Հին Եգիպտոսում, որոնք պատրաստվել են եգիպտացիների համար սրբազան համարվող կոյաբզեզի ձևով, որի կրողները, տեղական հավատալիքների համաձայն, անմահություն են ստացել⁶: Ինչ վերաբերում է հմայիլներին բնորոշ փաթեթ-գալարին, ապա այն հմայագիր ժողովածուների համար հնագույն ձև է համարվում և արմատներով հարում է հնագույն մոզական փորձին, երբ ընդունված էր, որ այդ կերպ փաթեթված աղոթքը կամ անեծքն արտաքին անբարեպատեհ ազդեցությունների

¹ Թ. Հակոբյան, Ստ. Մելիք-Բախչյան, Հ. Բարսեղյան, Հայաստանի և հարակից շրջանների տեղանունների բառարան, հտ. 4 (Ն-Վ), Եր., 1998, էջ 775:

² Հր. Աճառյան, Հայերեն արմատական բառարան, հտ. Գ (Հ-Չ), Եր., 1977, էջ 103:

³ Տե՛ս Ս. Մալխասեանց, Հայերեն բացատրական բառարան, հտ. 3 (Հ-Ո), Եր., 1944, էջ 113:

⁴ Դ. Ղազարյան, 16-րդ դարի ժապավենաձև հմայիլները, ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ, Երիտասարդ հայ արվեստաբանների գիտական յոթերորդ նստաշրջան, նվիրվում է Տիգրան Զուխաճյանի ծննդյան 175-ամյակին (19-21 հոկտեմբերի, 2012), նստաշրջանի նյութեր, Եր., 2013, էջ 292-309: Ծնորհակալությունս եմ հայտնում Մաշտոցյան Մատենադարանի ավագ գիտաշխատող, ա.գ.թ. Դավիթ Ղազարյանին՝ մասնագիտական խորհուրդների և համապատասխան գրականության տրամադրման համար:

⁵ Դ. Ղազարյան, Ժապավենաձև հմայիլներ, Եր., 2013, էջ 3:

⁶ Տե՛ս Դ. Ղազարյան, 15-րդ դարի ժապավենաձև հմայիլները, ՀՀ ԳԱԱ արվեստի ինստիտուտ, Երիտասարդ հայ արվեստաբանների գիտական վեցերորդ նստաշրջան, Արզական, 26-27 նոյեմբերի, 2011, նստաշրջանի նյութեր, Եր., 2012, էջ 147-150, Брокгаузъ Ф., Ефронъ И., Энциклопедический словарь, т. 42, С.-Петербургъ, 1897, էջ 500:

չի ենթարկվում և դրանով իսկ մեծ ուժ է ձեռք բերում⁷: Նշենք, որ գալարածն հմայիլներից գատ, կան նաև գրքածն հմայիլների եզակի օրինակներ, որոնք ավելի ուշ շրջանի են. Մատենադարանում հաշվվում են շուրջ ինը տասնյակ⁸:

16-րդ դարում երևան եկած տպագիր հմայիլները գրեթե բոլոր առումներով կրկնում են ձեռագիր միավորներին ինչպես գեղարվեստական, այնպես էլ բովանդակային առումով. մանրանկարչությունը փոխարինվեց փորագրապատկերով, աղոթքների բովանդակությունը որոշ փոփոխություններով փոխառվեց ձեռագիր հմայիլներից, ձեռագիր հիշատակարանները դարձան տպագրի և այլն: Հմայիլների (ձեռագիր, թե տպագիր) հայտնաբերման աշխատանքները շարունակական են: Մինչ օրս էլ ի հայտ են գալիս նորանոր հնատիպ հմայիլների օրինակներ, որոնց զգալի մասը այսօր պահվում է տարատեսակ հաստատություններում, որոշ մասը՝ անհատների մոտ, ընտանիքներում:

Մեր ինդրո առարկա 1698 թվակիր տպագիր Հմայիլը մասնավոր հավաքածուից է: Այն Վարդաձոր գյուղի բնակիչ Ջալիբեկ Մարգարյանի ընտանիքի սեփականությունն է: Հնատիպ Հմայիլի ծագման վերաբերյալ տեղեկությունները սակավ են: Ըստ տանտիկնոջ՝ Մայրանուշ Մարգարյանի⁹, ընտանիքն այն ժառանգել է իր ամուսնու՝ Ջալիբեկ Մարգարյանի նախնիներից, ովքեր հավանաբար գաղթել են Մշո գավառից (հստակ տեղեկություններ չունեն այս մասին): Հնատիպը Արևմտյան Հայաստանից Վարդաձոր է տեղափոխել ամուսնու նախապապը Հովե Մարգարյանը: Ընտանիքի անդամների նախաձեռնությամբ, Ջալիբեկ Մարգարյանի երկու որդիների՝ Էդգար և Կարեն Մարգարյանների, ինչպես նաև եղբորորդու՝ Գուրգեն Մարգարյանի կողմից 2019 թվականին տան հարակից մասում կառուցվել է բազալտե գմբեթավոր մատուռ՝ ի նշան ակնածանքի նախնիներից ավանդված հնատիպ Հմայիլի նկատմամբ: Եկեղեցին անվանվել է «Հովե Համաիլ»՝ ի պատիվ նախապապի՝ Հովեի: Նախքան եկեղեցու կառուցումը Հմայիլը պահվել է տան երկրորդ հարկում՝ դրա համար նախատեսված մասում:

Հնատիպ¹⁰ Հմայիլը դասվում է Կոստանդնուպոլսում 1698 թ. Գրիգոր Մարգվանեցու տպարանում¹¹ լույս տեսած հմայիլների շարքին: Չափսերն են՝ 208x9,5

⁷ Անեծքի և օրհնանքի մասին ավելի մանրամասն տե՛ս **Ս. Հարությունյան**, Անեծքի և օրհնանքի ժանրը հայ բանահյուսության մեջ, Եր., 1975:

⁸ Տե՛ս **Դ. Ղազարյան**, Ժապավենածն հմայիլներ..., էջ 8-9:

⁹ Իմ խորին երախտագիտությունը Մայրանուշ Մարգարյանին՝ հնատիպ Հմայիլի մասին ունեցած տեղեկությունները ինձ սիրով հայտնելու համար:

¹⁰ Ընդունված է 1512-ից ընդհուպ 1800-ական թթ. տպված գրքերը անվանել հնատիպ:

¹¹ Գրիգոր Մարգվանեցին տպարանը հիմնել է Կ. Պոլսում: Այն բեղուն գործունեություն ծավալած հայկական տպարաններից մեկն է, որը շարունակել է գոյատևել 40 տարի: Քանի որ Գրիգոր Մարգվանեցին իր տպագրած գրքերում, այդ թվում՝ հմայիլներում, փորագրել է իր անվան տառերը՝ «ԳՐ-ԳՐԻԳՈՐ», «ԳՄ-ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՐԳՎԱՆԵՑԻ», ապա վստահաբար կարող ենք Հմայիլի տպագրության վայրը նշել Կ. Պոլիսը, որովհետև սույն Հմայիլում առկա են «Ծնունդն Յիսուսի Քրիստոսի», «Յերկոտասան Նահապետաց շառափղեալ մայրն կենաց» փորագրապատկերների՝ «ԳՐ-ԳՐԻԳՈՐ» և «Խաչելություն» պատկերի «ԳՄ-ԳՐԻԳՈՐ ՄԱՐԳՎԱՆԵՑԻ» կնիքները: Տե՛ս **Ք. Կորկոտյան**, Հայ տպագիր գիրքը Կոստանդնուպոլսում (1567-1850 թթ.), Եր., 1964, էջ 31-45:

սմ, գրադաշտը երկու կողմերից եզերված է սև զարդանախշով՝ 8 սմ, շարվածքի համար օգտագործված է Հմայիլի միայն առաջին երեսը, դարձերեսը բաց է թողնված, ինչը, բացառությամբ որոշ միավորների, հմայիլներին բնորոշ է: Շարադրանքը ամբողջովին տպագրված է բոլորգրով¹²: Հմայիլի պատրաստման համար օգտագործված հիմնական նյութը թուղթն է: Ցավոք, Հմայիլը ամբողջովին վնասված և բաժանված է մանր կտորների, որի հետևանքով կտորների մի մասը եզրերում բամբակակալած է, մյուս մասը՝ պատռված: Աղոթքներում և փորագրապատկերներում կան ետևառաջություններ, որոնք այլ միավորների նմանողությամբ կարելի եղավ վերականգնել: Բովանդակությունը սկսվում է Ներսես Շնորհալու «Հավատով խոստովանիմ» հայտնի ստեղծագործությամբ և ավարտվում «Աղոթք կապանաց և դիվաց»-ով: Չնայած մասնատվածությանը՝ հնարավոր եղավ պարզել, որ Հմայիլը բովանդակում է տասնութ աղոթք՝ Ներսես Շնորհալու «Տեառն Ներսեսի հայրապետի Հայկազունյաց աղոթք», «Աղոթք չար աչքից, չար լեզվից և չար խորհրդից, որ չմտենա», «Սուրբ Հովհաննես Մկրտչի աղոթք», «Սուրբ Ստեփաննոս Նախավկայի աղոթք», «Սուրբ Գրիգոր Լուսավորչի աղոթք», «Պահպանության աղոթք», «Զավակ ծնելու աղոթք», «Պահպանության աղոթք», «Մաղթանք Քրիստոսի սուրբ նշաններին», «Հրեշտակապետի և մեզ պահպանության աղոթք», «Այս են անունները հրեշտակների», «Ճանապարհորդության աղոթք», «Չար աչքի և չար լեզվի աղոթք», «Գլխացավի և աչքացավի աղոթք», «Մաղթանք սուրբ Գևորգի», «Պահպանության աղոթք», «Աղոթք սուրբ Սարգիս զորավարին և նրա որդուն՝ Մարտիրոսին», «Դներին և սատանաներին կապելու աղոթք»: Աղոթքներից զատ, սկզբում պահպանվել են որոշ սուրբգրային հատվածներ՝ Մարկոսի (գլուխ Է. 33-37) և Ղուկասի (գլուխ Թ. 37-44) ավետարաններից:

Ձեռագիր հմայիլներից ազդված՝ տպագիր հմայիլները նույնպես ժառանգել են մանրանկարչությանը բնորոշ գեղարվեստական հորինվածքները: Մանրանկարչությունը փոխարինվել է պատկերագրությամբ, սակայն թեմատիկան մնացել է անփոփոխ: Պատկերների առկայությունը ցուցիչ է կարևոր մի համոզման, որ այս կերպ Հմայիլները ձեռք են բերում ավելի մեծ հզորություն, և ազդելու կարողությունը կրկնապատկվում է: Հմայիլում առկա նկարագրողումները մեծամասամբ նախորդում են աղոթքներին: Հնատիպում փորագրապատկերները տասներկուսն են՝ Ներսես Շնորհալի, Սուրբ Երրորդություն, Խաչելություն, Սուրբ Ստեփանոս Նախավկա, Գրիգոր Լուսավորիչ, Սուրբ Երրորդություն, Տասներկու առաքյալներ, Աբրահամի զոհաբերություն, Գաբրիել հրեշտակապետ, Սուրբ Գևորգը՝ վիշապին խոցելիս, Ձիավոր սուրբ Սարգիսը և որդին՝ Մարտիրոսը, Սողոմոն Իմաստունը սաստում է սատանային, և երկու բուսական զլխագարդեր: Նշվածներից զատ՝ կան նաև զարդագրեր: Զարդագրերից

¹² Բոլորգիրը հայ մատենագրության ասպարեզում իշխող (խոսքը, իհարկե, համատարած գործածության մասին է) գրի տեսակ է դարձել սկսած 13-րդ դարից և գործածվել է մինչև 16-րդ դարի կեսը ներառյալ, որից հետո աստիճանաբար ասպարեզը զիջել է նոտրգրին: Տե՛ս **Ա. Աբրահամյան**, Հայոց գիր և գրչություն, Եր., 1973, էջ 70-77:

հիմնականում առանձնանում է թռչնագիրը, բացառություն են «Աղոթք գլխացավի և աչքացավի»-ն, որը սկսվում է մարդադեմ-թռչուն գլխագրով, և սուրբ Սարգսին վերաբերվող աղոթքը, որտեղ զարդագիրը պատկերված է թռչուն-ձուկ-վիշապ զուգադրմամբ: Ինչպես բովանդակության դեպքում է, նկարագարողումները ևս սկսվում են Ներսես Շնորհալու պատկերով և ավարտվում «Սողոմոն Իմաստունը սատանային սաստելիս» փորագրապատկերով:

Հնատիպ Հմայիլը ավարտվում է հիշատակարանով¹³ «Էզրի երկաթագրոյս ընկալ քաղցրութեամբիս անկատարն աստ կատարեցաւ... Ի թուականիս Հայոց ՌՃԽԷ. (1698), ասարտեցաւ Կիպրանոսս, Ոգոստոսի ամսու», որը հնարավորություն է ընձեռում հստակ փաստելու, որ այն տպագրվել է 1698 թ. (ՌՃԽԷ.) օգոստոսին¹⁴:

Այսպիսով, հիմք ընդունելով վերոբերյալ ուսումնասիրությունը, կարող ենք փաստել, որ առկա միավորի մանրակրկիտ քննությամբ շրջանառության մեջ է դրվում 17-րդ դարին պատկանող ևս մեկ հնատիպ Հմայիլի օրինակ: Ներկայացված հնատիպ միավորը հայտնաբերվել և հետազոտվել է առաջին անգամ: Հնատիպ Հմայիլի վերականգնումը հնարավորություն ընձեռեց պարզելու, որ այն բովանդակում է տասնութ աղոթք-խնդրանք և պարունակում է տասներկու փորագիր պատկերներ և երկու բուսական գլխագարդեր: Հմայիլում տեղ գտած աղոթքներն ու փորագրապատկերները լիովին ամփոփում են 17-րդ դարի հնատիպերին բնորոշ գեղարվեստական հարդարանքն ու տպագրական առանձնահատկությունները:

Սույն հնատիպ Հմայիլի ընդարձակ նկարագրությունը՝ ստորև.

ՀՆԱՏԻՊ ՀՄԱՅԻԼ

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ՎԱՅՐ՝ Կ. Պոլիս, ՌՃԽԷ. – 1698

ՄՍՍՑՈՂ՝ Մեկիք:

ԹԵՐԹ՝ 1 (Ժապավենաձև): ՆՅՈՒԹ՝ թուղթ: ՄԵԾՈՒԹՅՈՒՆ՝ 208x9,5 սմ: ԳՐՈՒԹՅՈՒՆ՝ միասյուն, սև զարդաեզրերով սահմանագծված (6,2 սմ): ԳԻՐ՝ բոլորգիր:

Զարդագիր՝ թռչնագիր, թռչուն-ձուկ, մարդադեմ, թռչուն-ձուկ-վիշապ:

ՎԻՃԱԿ՝ բավարար: Սկզբից, մեջտեղից՝ պակասավոր, բաղկացած է իրարից անջատ մի շարք վնասված, գրադաշտի նկատելի կորուստներով կտորներից, թուղթը՝ խոնավությունից խունացած, գունափոխված, որոշ մասերում՝ բամբակակալած, եզրամաշ, խոշոր պատռվածքներով: Հնատիպ հմայիլը ենթակա է նորոգման:

¹³ Հիշատակարանը համարվում է ձեռագրի ծննդյան վկայականը, նրա ստեղծմանն առնչվող հանգամանքների գլխավոր տեղեկատուն՝ անկախ ձեռագրական ավանդույթից և գրչության լեզվից: Հիշարակարանն է ձեռագրի ընթրինակման վայրի ու ժամանակի, գրչի ու պատվիրատուի, ստացողի կամ փրկողի մասին կարևոր տեղեկությունների ստացման գլխավոր աղբյուրներից մեկը: Տե՛ս Խ. Հարությունյան, Հայերեն ձեռագրերի հիշատակարանները, Եր., 2019, էջ 46:

¹⁴ Նմանատիպ հնատիպ օրինակից պահվում է Հայաստանի ազգային գրադարանում: Տե՛ս <http://greenstone.flib.sci.am/gsd/collect/hmayilne/index/assoc/HASH01dc.dir/9AH-1.pdf>

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՆԿԱՐՆԵՐ

Ա. [Աւետարան Մարկոսի] – *(սկիզբը թափուած) /// [Եւ Յիսուս առեալ մեկուսի] յամբողջ անտի՝ էարկ ըզմատունս իւր յականջս նորա եւ եթուք անդր, եւ կալաւ ըզլեզուէ նորա... եւ ասէին՝ Չամենայն ինչ բարուք գործեաց սայ, զի իւրից լսել տայ եւ համերց խօսել (զլուիս Է. 33-37, վերջում՝ «Մել[ի]քն՝ ծառայիս Աստուծոյ»):*

Բ. Աւետարան Ղուկասու – *[Եւ եղև ի վաղիւն մինչ իջանէին նորա ի [լեռնէ] անտի, ընդ յա[ռաջ] ժողովուրդ բազում]... Եւ զարմանային ամենեքեան ի վերա մեծամեծացն Աստուծոյ (զլուիս Թ. 37-44):*

1. Ներսէս Շնորհալի

Գ. [Ա]ղօթք Տեառն Ներսէսի հայրապետի Հայկազունեաց – *Հաւատով խոստովանիմ եւ երկիր պագանեմ քեզ՝ Հայր եւ Որդի եւ Սուրբ Հոգի, անեղ եւ անմահ բնութիւն... (Բ-ԺԱ, ԻԴ. տունք թափված):*

2. Բուսական գլխազարդ

3. Սուրբ Երրորդություն

Դ. Աղօթք չար աչից եւ չար լեզուի [եւ չար] խորհուրդ, որ ոչ մերձենայ ի [ծառայիս] յԱստուծոյ – *[Տէր Աստուած մեր, որ ընդ Սոսկ/սէսի խօսեցաւ]... դու եւ ապաւէն իմ եւ առ ի քէնէ օգնութիւն իմ յամենայն ժամ:*

4. Խաչելություն (Քրիստոսի գլխավերևում՝ «ՅԻՍՈՒՍ ՆԱԶՈՎՐԵՅԻ ԹԱԳԱՒՈՐ ՀՐԷԻՑ»):

Ե. [Աղօթք սրբոյն Յովհաննու Մկրտչին] – *Այլ եւ բարեխօսութեամբ ս]րբոյն Յովհաննու Գարա[պետին]... Եւ սոցին բարեխօսութեամբն Քրիստոս Աստուած որդրմեա՛յ ամենայն հ[աւատացելոց] եւ ծառայիս:*

5. Սուրբ Ստեփաննոս Նախավկա

Զ. Աղօթք սրբոյն Ստեփաննոսի Նախավկայի – *Այլ եւ բարեխօսութեամբ սրբոյն Ստեփաննոսի Նախավկային... եւ սոցին բարեխօսութեամբն պահպանեա՛յ զծառայս քո:*

6. Սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ

Է. Բարեխօս ունիմք գտորբն Գրիգորիոս Լուսավորիչն Հայկազու[ն]եայց եւ այլ սրբոց Գրիգորիսեանց – *Եւ ընդ բարեխօսութեամբ սրբոյն Գրիգորի Լուսավորչին... եւ այլ ամենայն սրբոց բարեխօսութեամբն պահեա՛ զմեզ Քրիստոս Աստուած, զծառայս քո:*

7. Սուրբ Երրորդություն

8. Քրիստոսի 12 աշակերտները

Ը. Աղօթք պահպանութեան – *Տէ՛ր Յիսուս, դու եւ օգնական իմ, եւ ի ձեռն քո եմ յամենայն ժամ (արտաքին եզրում՝ «Ծառայս Աստուծոյ Մէլիքին»)...* եւ քո են փառք եւ զօրութիւն եւ այժմ եւ անվաղճան յաւիտեանս. ամէն:

Թ. Աղօթք զաւակ ծնանելոյ – *Նայեա՛ Տէր, զաղաչանս ծառայիս քո եւ աղախնոյս, որպէս հաճեցար աղախնոյ... եւ որպէս բժշկեցեր զջուրն առ Եղիսէ մարգարէիւ, նոյնպէս տուր զաւակ ծառայիս քո:*

9. Իսահակի Զոհաբերությունը (հրեշտակը ամպերի վրա)

Ժ. [Աղօթք պահպանութեան] – *Անկիզբն Աստուած, անպատմելի Աստուած... զարմանք Աստուած, Է Աստուած Տէր Յիսուս Քրիստոս:*

10. Բուսական գլխագարդ

ԺԱ. Մաղթանք առ սքանչելագործ սուրբ նշանսն Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ – *Բարեխօսութեամբ եւ աստուածային սուրբ նշանացս Քրիստոսի, անբարբառ բարեխօսացս սուրբ խաչափայտըն Քրիստոսի... նշանացն, որ ընդհանիր տիեզերս իցեն, որ ի յերկինս եւ ի յաստեղս խաչաձեւ: Ամենեցուն բարեխօսութեամբն պահեա՛ Տէր Աստուած զճառայս քո:*

11. Գաբրիել հրեշտակապետը՝ վիշապին նիզակով խոցելիս

ԺԲ. Աղօթք հրեշտակապետի ընդ մեզ պահպանութեան – *Գաբրիէլ, Միքայէլ, Ռաբայէլ, Դակուէլ... որ ունիք իշխանութիւն ի վերայ ամենայն ցեղ սրի, որ ոչ մերձեցի ի ճառայիս Աստուծոյ:*

ԺԳ. Այս են անունք հրեշտակաց – *Սարսիէլ, Սարաքմիէլ, Սուրիէլ, Գանձիէլ... ուր այս անուանքս լինի, ոչ մերձեանայ կախարդութիւն ճառայիս Աստուծոյ:*

ԺԴ. Աղօթք վասն ճանապարհորդաց – *Կենդանամայէլ, կենդանամայէլ, որ էք սպասաւորք Աստուծոյ, դուք ճանապարհորդակից լերո՛ւք ճառայիս Աստուծոյ եւ խաղաղութեամբ տա[րէ՛ք զնա] ի բարի վաճառս եւ շահաւոր արարէ՛ք սնայ անուամբ Հօր եւ Որդոյ եւ Սրբոյ Հոգւոյն այժմ եւ միշտ եւ յաւիտեանս յաւիտենից. ամէն:*

ԺԵ. Աղօթք չար աչից եւ չար լեզվի – *Հրանիթ, Հրափայէլ... կապք եւ կախարդութիւնք ընդդէմ ճառայիս:*

ԺԶ. Աղօթք գլխացաւի, աչացաւի – *Գայր գետն Յորդանան եւ բերեր ծառ մի գեղեցիկ եւ պատուական... եւ ամենայն ցեղ ցաւոց ազատեալ եղիցի ի ճառայիս Աստուծոյ:*

12. Սուրբ Գևորգը՝ վիշապին սպանելիս

ԺԷ. Մաղթանք սրբոյն Գևորգայ – *(սկիզբը թափուած) /// [Սուրբ զօրավարացն եւ սրբոյն Գևորգայ զօրավարին]... եւ աստուածաւեր իշխանացն եւ սոցին բարեխօսութեամբն պահեա՛ զճառայս քո:*

ԺԸ. Աղօթք պահպանութեան – *Տէ՛ր Աստուած, մարդասէր, մարդասիրի Հօր Որդի... եւ ամենայն պատահմանցն պահեա՛ Տէր Աստուած զճառայս քո:*

13. Զիավոր սուրբ Սարգիսը եւ որդին՝ Մարտիրոսը

ԺԹ. Աղօթք սրբոյն Սարգսի զօրավարին եւ որդոյ նորա՝ Մարտիրոսին – *Երջանիկ մեծ զօրական, / Եւ Քրիստոսի յաղթող վկայն... Եւ մեծ գերեհան սուրբդ Սարգիս: Հօրն փառք, Որդոյն պատիւ եւ Սուրբ Հոգւոյն այժմ եւ յաւիտեանս. ամէն: Ծառայիս (անունը՝ չյրացված):*

14. Սողոմոն Իսաստունն սատանային սաստելիս

Ի. Աղօթք կապանաց դիւաց եւ սատանային – *Սողոմոն Իսաստուն ետե զիշխանն դիւաց... եւ հեռացեալ եղիցիս ի ճառայէս Աստուծոյ: Զճանապարհս քո Տէր ցո՛յց ինձ եւ զշաւիղս քո ուսո՛յ ինձ:*

ՏՊԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Ի թուականիս Հայոց ՌՃԽԷ. (1698), արարտեցաւ Կիպրանոսս, Ոգոստոսի ամսու:

ՀԵՏԱԳԱՅԻ ՀԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆ

Արտաքին լուսանցում՝ «Աղօթք պահպանութեան» բնագրին զուգահեռ՝ Ծանայիս Աստուծոյ Մէլիքսէք:

Վերջում՝ (տարգրով)՝ Մէլիք ի թվին Բ. հարիւր Ե. (756) Մայիսի ԺԴ.ին (14):

САТЕНИК ГРИГОРЯН – Новоявленный первопечатный амулет в виде свитка обнаруженный в селе Вардадзор Гегаркуникской области. – Новоявленный (недавно обнаруженный) первопечатный Амулет в виде свитка, принадлежит семье Маргарян, поселившейся в селе Вардадзор, провинции Мшо из Западной Армении. Несмотря на некоторые изменения и повреждения, удалось выяснить, что эта единица относится к ряду амулет-свитков изданных в 1698 году, в типографии Григора Марзванца, в Константинополе. Он отличается богатой иконографией и многоплановостью молитв. Амулет-свиток с точной датой (1698 г.) почти полностью копирует культурные особенности первопечатания и характерное для них художественное оформление, изданное в Константинополе в XVII веке. Он относится к серии-свиткообразный в виде амулетов (кроме свиткообразных амулетов существуют также амулеты книжной формы, которые являются уникальным примером). К сожалению, Амулет полностью поврежден и разделен на мелкие части. По причине повреждения было изменено содержание. По сравнению с другими единицами в молитвах и на гравюре удалось восстановить имеющиеся недостатки. Несмотря на свою фрагментированность, амулет в виде свитка содержит около восемнадцати молитв. Содержание начинается с известного произведения Нерсеса Шнорали «Исповедую свою веру» и заканчивается молитвой «Молитва связующая демонов». Под воздействием рукописных амулетов, печатный Амулет в виде свитка унаследовал и типичную для миниатюры художественную композицию. Миниатюрная живопись была заменена иконографией, но тематический характер остался неизменным. Наличие изображений свидетельствует о важном убеждении, что таким образом обереги приобретают большую силу и способность воздействия усиливается. Иллюстрации к заклинаниям в основном предшествуют последующим молитвам. Число доступных гравюр на архетипе достигает тринадцати.

Ключевые слова: Гегаркуникская область, село Вардадзор, Западная Армения, провинция Мшо, семья Залибека Маргаряна, Амулет в виде свитка, первопечатный, мемориалы о временах книгопечатания, гравюры

SATENIK GRIGORYAN – The Newly Discovered Old Printed Charms of Vardadzor Village of Gegharkunik Province. – The newly discovered (recently discovered) first-printed Amulet in the form of a scroll belongs to the Margaryan family, who settled in the village of Vardadzor, Msho province from Western Armenia. Despite some changes and damage, it was possible to find out that this unit belongs to a series of amulet-scrolls published in 1698, in the printing house of Grigor Marzvanets, in Constantinople. It is distinguished by rich iconography and diversity of prayers. The scroll amulet with the exact date (1698) almost completely copies the cultural features of the first printing and its characteristic artistic design, published in Constantinople in the 17th century. It belongs to the series of scroll-shaped amulets (in addition to scroll-shaped amulets, there are also book-shaped amulets, which are a unique example). Unfortunately, the Amulet is completely damaged and divided into small parts. Due to damage, the content has been changed. Compared to other units, the prayers and the engraving managed to restore the existing shortcomings. Despite its

fragmentation, the amulet in the form of a scroll contains about eighteen prayers. The content begins with the famous work of Nerses Shnorali “I confess my faith” and ends with the prayer “Prayer to bind demons.” Under the influence of handwritten Conspiracies, the printed Conspiracy also inherited the artistic composition typical of miniatures. Miniature painting was replaced by iconography, but the thematic character remained unchanged. The presence of images indicates an important belief that in this way the amulets acquire greater power and the ability to influence is enhanced. Illustrations for incantations generally precede subsequent prayers. The number of available engravings on the archetype reaches 13.

Key words: *Gegharkunik province, Vardadzor village, Western Armenia, Mush district, family of Zalibek Margaryan, Charm, old printed, prints, a colophon of the time of printing, engravings*